

VERGILIUS A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.¹

(Első közlemény.)

A szerencse, melyet Cicero a kiváló hadvezér egyik elengedhetetlen kellékének mond, a költők sorsában sem jelentéktelen tényező. Ismerünk olyan költőket, kiket szerencsésük életükben a hír szárnyára emelt, de holtuk után Icarus sorsára juttatott, s olyanokat, kik csak az utókortól nyerték el a megértés, az elismerés koszorúját. Vergilius azok közé a költők közé tartozik, kiktől az életüket végig kísérő szerencse holtuk után sem pártolt el soha. Már életében elfoglalta, s holtá után is mind máig megtartotta a latin költészet fejedelmi székét. S ez már nem lehet egyedül a szerencse műve, ebben nagyobb része van az érdemnek. Ha voltak is, akik megpróbálták megnyirbálni ezt az érdemet, az az ünnepelés, melyben Vergiliust születése kétezredik évfordulóján a művelt világ egyhangú lelkesedése részesítette, tanuságot tesz a mellett, hogy nem «több a hírnév, mint az érdem», s igaza van Arany Jánosnak, mikor a költőket Vergiliushoz küldi tanulni. De semmi sem mutatja nyilvánvalóbban Vergiliusnak minden Homeros-utánzás mellett is eredeti géniuszt, mint a legkiválóbb költők hódoló elismerése, valamint az a tény, hogy a hatás, melyet Vergilius minden számbavehető európai költészetre tett, csaknem példátlan az irodalmak történetében.

Tudjuk, hogy a rinascimentónak Cicero mellett Vergilius volt legcsodáltabb klasszikusa és fő-fő mintaképe. Dante «degli altri poeti onore e lume»-nak nevezi s az emberi bölcsesség képviselőjeként őt veszi maga mellé kalauzul, mikor végigjárja az infernót és a purgatoriót. Hálásan ismerjük el, hogy nemzetünk, valamint európai műveltségének elemeit Italiáról nyerte, úgy a tudományok és művészetek ujjászületésekor is Olaszországnak köszönhette e nagy szellemi áramlatba való bekapcsolódását. Az olasz és magyar humanisták közt nemcsak eleven kapcsolat volt, hanem közös törekvések, közös tanulmányok és életmunkásság úgy szólván egy közös, platonikus, eszményi állam gyermekeivé tették őket. Olasz-

¹ Bemutatta a szerző az akadémia I. osztályának 1930. okt. 7-ikén tartott Vergilius-emlékünnepeén.

ország volt a magyar humanisták képző-iskolája, s Magyarország az olasz humanisták elég nagy számának munkatere és színpadja. A humanizmus, mely az Anjouk alatt még nem teremhetett érett gyümölcsöket, Mátyás király és arragoniai Beatrice udvarában teljes díszben és fényben virul. Olaszországon kívül Magyarországon lobogott fel először a platonizmus fáklyája, s Mátyás Budán a firenzei platonai akadémia mását akarta megteremteni.¹

Ami a filozófia terén Platon, az volt a költészet terén a humanistáknak Vergilius: «decus Italiae, lux clarissima vatum» (Vida). Nemcsak Guarinus ferrarai iskolájában tanulták könyv nélkül, már csak a prozódia kedvéért is, hanem a mi humanistáinknak is fő-fő példaadója. A tudós magyar főpapok Lobkovitz Bohuslaus szerint szorgalmasabban olvasták Plautust, és Vergiliust, mint a szentírást.² Mátyás király könyvtárában is megvolt Vergilius, s valószínű, hogy később Dubravius abból oktatta a gyermek II. Lajost.³ Természetes, hogy nemcsak az olasz, hanem a magyar humanisták latin művei is tele vannak vergiliusi mondásokkal, reminiscentiákkal és allusiókkal. S itt első sorban Vitéz János váradi püspök unokaöccsét, JANUS PANNONIUS pécsi püspököt, a genialis magyar humanistát kell említenünk, akit Baptista Guarinus a klasszikus költőkkel egyenlőrangúnak nevez («Te cuncti priscis dicimus esse parem»). Költeményein, kivált epikáján s általában tiszta latinságán, mindenütt érzik Vergilius hatása. Vergilius utánzásának jellemző példája az *Eranemus* (Szelek versenye), ez a retorikusan dramatizált leíró költemény, melyet valószínűleg Guarinus ferrarai iskolájában írt.⁴ A szelekre vonatkozó latin költői helyeknek ebben a cento-szerű mozaikjában Ovidius és Lucanus mellett különösen az *Aeneis* első éneke van kizsákmányolva.⁵ A szelek hosszú szónoki beszédekben fejtik ki hatalmukat, hogy Aeolus királytól elnyerjék az elismerés pálmáját. A nyertes Boreas, az északi szél.⁶

Vergilius hatása érzik meg Szigetvár védelmének első latin nyelvű feldolgozásán, a XVI. század második feléből

¹ Huszti József: *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*. Pécs (1925.)

² Ábel Jenő: *Magyarország humanisták és a dunai tudós társaság*. (1880) 5. l.

³ Fögel József: *II. Lajos udvara*, 1917.

⁴ Közli Hegedüs István: *Analecta recentiora*... 1906. 299—320. l.

⁵ V. ö. Pais Dezső: *Janus Pannonius Eranemusa és a latin klasszikusok*. EPhK. 1910, 760. l.

⁶ Janus Pannonius dicséretére meg kell említenünk, hogy már Homerost is nagyrabecsülte, az *Iliás*nak egyik kedves epizódját (VI, 119—236) ügyesen latinra fordította s abban a költői levelében, melyet V. Miklós pápához intézett (*De Homero traducendo*), talpraesett jellemzést és áttekintést nyújt mind az *Iliás*ról, mind az *Aeneis*ről.

való, 533 hexameterre terjedő kis eposzban. Címe: *De Capto Sigetho*, szerzője SCHESAEUS KERESZTÉLY, magyarországi szász költő.¹ Vergilius nyomán halad, belőle merít ihletet és lelkesedést. Az ostromot és a védelmet jóformán vergiliusi centókból rakja össze. Leírásokban, beszédekben, hasonlatokban, fordulatokban és szólásmódokban nem ügyetlenül követi mesterét. Egész passzusokat beleilleszt az elbeszélésbe s egyes helyeken, pl. a hősök temetésének leírásában hosszabb összefüggő helyet is beiktat.

De lássuk a magyar nemzeti irodalmat s nézzük, hol mutatkozik rajta először Vergilius hatása, első sorban az *Aeneisé*, azé a vallásos-nemzeti epopeaé, melynek Vergilius mind saját korában, mind az utókor előtt legnagyobb dicsőségét köszönheti, s melynek a világirodalom eposzaira tett hatásával semmi más epikum nem vetekedhetik. Értjük, hogy vannak, akik sajnálják, hogy a sokáig mellőzött és igaz érdeme szerint csak a XVIII. század óta méltányolt Homeros regeneráló hatása nem kezdődött előbb irodalmunkban, s helyét a vergiliusi utánzat foglalta el. De ha meggondoljuk, hogy a görög szellem alkotásait hosszú századokon keresztül épen a római irodalom közvetítette Európával, s Rómának nyelvével együtt irodalma is hivatva volt a szellemi világralomra; hogy épen a görögöt utánzó római irodalom bizonyult legalkalmasabbnak a példaadásra, mert közelebb férközhetett az emberek szívéhez és eszéhez s mert egy közelebb eső, az embereket és országokat jobban érdeklő világnak tartotta fenn a hagyományait, annak, melyből a kereszténység közvetlenül eredt, s melynek elmei hozzá tartoztak a keresztény gondolat- és érzésvilághoz: akkor megnyugvással tekintünk arra a szerepre, melyet a római irodalom s annak egyik legnagyobb alkotása betöltött. Másrészt az is természetes, hogy az újabb időben támadt történeti érzék, a mentől távolabb eső ó-világ megismerésére irányuló törekvés nem nyugodott bele, hogy csak közvetve érintkezék avval a korról, mely a homerosi époszokban utolérhetetlen természetes-séggel és örökifjú bájjal tökröződik.

Irodalmunk régibb századaiban azonban főképp Vergilius termékenyítette meg epikusaink képzeletét — vagy épen anyagot szolgáltatott műveiknek. Már a XVI. században nem volt kedveltebb tárgya a magyar széphistóriáknak, mint a trójai monda. Nagy népszerűséget szerzett neki HUNYADY FERENC, Báthory István, majd Báthory Zsigmond tudós humanista orvosa. 1577-ben megjelent széphistóriája, *Trója megszállásáról*.² Nagyön terjedelmesen, hat részben adja elő Dares, Dictys,

¹ V. ö. Simai Ödön: *A szigeti veszedelem első költői feldolgozása*. EPhK. 1903. 127. l.

² R. M. K. T. VII., 50—118.

Guido, Ovidius és Vergilius alapján itt-ott Homerosból is merítve, Trója egész ismert történetét Paris születésétől Aeneas meneküléséig.¹ Több részletet egyenesen Vergiliusból merít (pl. Rhesus esetét, Coroebusnak, Cassandra jegyesének szereplését, Sinon cselét, Laocoon intését, Trója pusztulását, nagyon röviden, Priamus halálát). Laocoon kigyóit elhagyja, de egyes sorok, melyek Vergiliusból vannak fordítva, bizonyítják az *Aeneis* közvetlen hatását.

Mellözve a Lévai névtelen széphistóriáját (1570.), mely két pseudo-ovidiusi heroida (16., 17) fordítása, s Trója pusztulásának csak tíz strófát szentel (bár nyilván olvasta az *Aeneis* II. énekét), még HUSZTI PÉTER *Aeneis*-ét (1582) említjük, mint részben első kísérletét az *Aeneis* fordításának. Őt részben, négyes rímű strófákban beszéli el Trója történetét. A 41. strófától kezdve az *Aeneis* II. énekét részint fordítja, részint kivonatolja. A II. és III. rész Aeneas bolyongását adja elő az *Aeneis* III. könyve alapján önkényes betoldásokkal. Lefordítja az *Aeneis* I. énekéből Venus panaszát és Jupiter jóslatát. Negyedik részében Dido történetét mondja el kivonatossan, az ötödikben összerántva adja az *Aeneis* többi énekét s hozzáfűzi Róma alapítását. Általában lapos krónikaszerűség színvonalára süllyeszti az utánzott költői alkotást, de megvan az a nagy jelentősége, hogy első kísérlet az *Aeneis* magyar tolmácsolására.

Az első eredeti magyar munka, amely Vergilius hatását tükrözi, a XVII század legnagyobb magyarjának, gróf ZRINYI MIKLÓSNAK *Obsidio Szigethianája*, közkeletű néven a *Zrinyiász* (1651.), «a magyar heroizmusnak legfenségesebb apotheosisa» (Beöthy).

Azok a dolgozatok, melyek a Zrinyiásznak a *Gerusalemme liberata*hoz és az *Aeneis*hez való viszonyát vizsgálták, fölmentenek a kölcsönvételek részletes kimutatásától.

Első, mintaszerű dolgozat e kérdésben Arany János *Zrinyi és Tasso* c. tanulmánya; ékesszóló bizonyossága annak, hogy a költő, ha kellő tudása is van, mélyebben behatol a költő szellemébe és műhelyébe, mint a hidegszívű kritikus. Hiszen eleinte (1854.) maga Arany is csak utánzót látott Zrinyiben. De egy pár év múlva (1837.) tüzetesebben megvizsgálva a kérdést, megváltozott a véleménye, s akadémiai székfoglalójában (1859.) olyan költőnek mutatja be Zrinyit, aki sokat tanult és igen sokat vett át mintaképeitől, de ezek az átvételek, melyeket ő az eszme szolgálatában, a maga egyéniségének szellemében tudott felhasználni és átalakítva sajátjává tenni, nem ütnék csorbát az eredetiségén és költői érdemén. Arany János kitünő tanulmánya — sajnos — csak az első három énekét dolgozza fel; *Hátrahagyott prózai dolgozataiban* találjuk a IV. ének egy részének tárgyalását s a Tassóra vagy Vergiliusra

¹ V. ö. Király György: *A trójai háború régi irodalmunkban*. IK. 1917.

emlékeztető helyek jegyzékét. Arany félbemaradt dolgozatát gondos tanulmányban Greksa Kázmér iparkodott kiegészíteni,¹ valamint Cserép József.²

Megállapításaik ismétlése helyett csak azt a kérdést szeretném tisztázni: kitől függ a *Zrinyiász* nagyobb mértékben: Tassótól-e, mint eddig általában hitték, vagy Vergiliustól? Maga Zrinyi történetének fölékesítésében Homerosra és Vergiliusra hivatkozik. «Fabulákkal kevertem a historiát; de úgy tanultam mind Homerustól, mind Vergiliustól.» Hogy Homeroszt ismerte (legalább latin fordításban, mert helyvtárában volt latin Homerus), azt eposzának nem egy helye és sajátága bizonyítja.³ Hogy Tassóé az elsőség vagy Vergiliusé, arra nézve Arany nem nyilatkozik, de abból, hogy Zrinyit főleg Tassóval vetette egybe, azt lehet következtetni, hogy elsősorban őt tartotta Zrinyi mintaképének. Arany azonban már e tanulmányában elég gyakran hivatkozik Vergiliusra is, és abban az összeállításban, melyet *Hátrahagyott irataiban* találunk, épen Vergilius nyomán állítja össze a párhuzamos helyeket — ezeket Greksa és Cserép is szaporították. S ha olvassuk, hogy már Arany csak egy énekben, a IX-ikben, négy olyan epizódot vagy jelenetet említ, melyeknek forrása Vergilius, valószínűnek kell tartanunk, hogy ha Zrinyiről és Vergiliusról szóló jegyzeteit külön tanulmányban dolgozza fel, abban Vergiliusnak, mint mintaképnek, szerepe legalább is utolérte volna a Tassóét. Hiszen ő nevezi Vergiliust Zrinyi római mesterének.

Nem döntök azok a megegyezések, eljárások, melyeket Arany epikai technikának, epikai közvagyonnak nevezett el: azok a műfogások, melyeket Vergilius a költők *aqua perennis*éből, Homerosból, merített, s amelyek úgyszólván kötelezőkké váltak a világirodalom valamennyi eposzában; ilyenek: a föltétel (propositio), segélyhívás (invocatio), seregszámla (enumeratio), epikai előlegezés (anticipatio) stb. Ezek t. i. épúgy föltalálhatók Tassóban, mint Vergiliusban. De annál fontosabbaknak kell tartanunk a költő tárgyát, célját, a jellemeket és beszédeket, a helyzeteket és epizódokat, a gondolatokat és a költői előadás jelentősebb diszeit, a képeket és hasonlatokat; s fontos nem ritkán egy-egy kifejezés is, mely a forrásra rámutat. Így pl. Zrinyi invocatiója Tasso nyomán indul, de a «szemfordulásból» és «nem járnak az úton, kit fia rendelte», az *Aeneis* IV. 220-ra utalnak. («Oculosque ad moenia torsit regia et oblitos famae melioris amantis.»)

¹ *A Zrinyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz.* Székesfehérvári gimn. ért. 1889—90.

² *Zrinyiászunk Tasso és Vergil világtításában.* Figyelő 1889. 241. sk. I. 332. s k. I.

³ Szóltam erről *Homeros* c. monográfiám 150. lapján.

A három eposz *tárgya* eléggé különböző: római honalapítás, a szentsír visszavívása, a török hatalmának megtörése. De e három különböző tárgynak igen sok érintkező pontja van. «Tasso meséje alapvonásaiban — mondja Arany — az Iliasz után van képezve... A Zrinyiász meséje, ha gépeit kivesszük, miben sem hasonlít az olaszéhoz.» Azonban a *Zrinyiász* tárgya annyiban mégis közelebb áll a Tassóéhoz, hogy keresztények és mohammedánok harcait adja elő, azzal a különbséggel, hogy Tassónál a keresztény a támadó fél, Zrinyinél a török. Van azonban valami, ami Zrinyit Vergiliushoz hozza közelebb, s ez a valami az a *nemzeti elem*, amely Tassónál nagyon is háttérbe szorul, ellenben az *Aeneis*nek és a *Zrinyiász*nak éltető lelke. A *Megszabadított Jeruzsálem* csak vallásos eposz, az *Aeneis* és a *Zrinyiász*, bár szintén vallásos, első sorban nemzeti eposzok. Az *Aeneis* a honalapításnak, Róma elkövetkező világuralmának és dicsőségének eposza, a *Zrinyiász* a nemzeti lét megmentéséé. Aeneas és a szigetvári vértanu tehát nemzeti, de egyúttal vallási hősök, míg Godofréd csak az utóbbi, «igen kegyes ember, de érzéketlen gép, a rideg erény, méltóság, ildom szimboluma.» (Arany.) Igaz, hogy Aeneas is a nagy és nemes tulajdonságok összetett *fogalmának* képviselője s nem annyira ember, mint amennyire szeretőnk. De ezt nem róhatjuk fel a költőnek: kénytelen volt a végzet választottjával megtagadtatni a szív jogait és az egyéni boldogságra való törekvést, hogy méltó maradhasson végzet szerű hivatása betöltésére. «Zrinyi előtt, midőn őset rajzolta — mondja Arany — mind Aeneas, mind Godofréd lebegett», de tegyük hozzá: Zrinyit a nemzeti eszme szolgálata Aeneashoz viszi közelebb, bármennyire rá van is nyomva a kereszt hősének bélyege. A nemzeti eszme nemcsak magában Zrinyiben jut praegnans kifejezésre, hanem fiában, Györgyben is, épúgy mint Aeneas fiában, Juliusban. Aeneast a jóslatok s dicsőült atyja szava, aggódó anyját, Venust, Juppiter kijelentései nyugtatják meg Rómának és az Julia gensnek jövőjére nézve, Zrinyit a vértanu áldozatát elfogadó Isten ígérete biztosítja arról, hogy:

De az te fiad, György, támasztja nevedet,
Felszerkenti fénnyl tündöklő nevedet.

Ezt az ígéretet kiegészítik az arkangyalnak mondott szavak:

Ez mindaddig léssen, míg bosszút nem állok,
Harmad-negyed izig büntetés lesz rajtok...

De ha hozzám térnek, megbánván bűnököt,
Halálról életre ismét hozom őket,
Jaj, török, néked, haragom vesszejének,
Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek.

E szavakból helyesen következteti Thúry József,¹ hogy a költő Zrinyi maga kívánt lenni az a providentialis férfit, ki életének nagy célját, a török kiűzését Isten segítségével végrehajtja. A *Zrinyiász* költőjének azt a nagy érdemét, hogy a követett mintaképek mellett eposza hőstét, mint egyént és jellemet is, olyan sokoldalúlag rajzolta, tiszteletünkre és szeretetünkre méltóvá tette, méltán emeli ki Arany.

A többi *hős* során találkozunk olyanokkal, akik tassói hősök másai, de ezekben is rendesen van valami vergiliusi. Így pl. Deli Vid Argantból és Tankrédből van összetéve, de mikor a Karabúlon Szigetbe száguldását rajzolja Zrinyi, már Vergiliustól veszi a madárhoz való hasonlítást. (*Aeneis* VII: 808.) Felesége, Borbála, Clorindára és Guildippére emlékeztet, de egyszersmind Vergilius Camillájára is. Megkülönbözteti tőlük az, hogy nem született férfias amazonnak, őt a férje iránti önzetlen szeretet viszi a török táborba férje után.

«Rézmán világosan Laususnak köszöni lételét» — mondja Arany²; Delimán Arany szerint önálló alak, de már bemutatásakor (*Zrinyiász* I: 71–75.) a hasonló kedélyű Tankrédot juttatja eszünkbe, s vannak egyéniségében vonások Rinaldóból, Argantból és Turnusból is. (L. *Aen.* X: 500–5, XII: 433–450.) Delimán és Kumilla szerelme távoli visszhangja Rinaldo és Armida viszonyának; ennek szenvedélyében pedig Dido emésztő lángja tükröződik. Épen így a Kumillában, kinek Cupido nyila fakasztotta szerelmét olyan képekkel festi Zrinyi, mint Vergilius a IV. ének elején a Didóét. Kumilla mellett anyja, Fáti, épen olyan rábeszélő, biztató szerepet játszik, mint Dido mellett nénye, Anna, (*Zrinyiász* XII: 24–5, 35–39. és *Aen.* IV: 8, 32, 38, 54.) Tassónál a madár éneke buzdítja őket szerelemre. Zrinyi nem olyan terjedős az érzéki szerelem rajzában, mint az olasz.

Ami a jellemekkel legszorosabban összefügg, a *beszéd* is gyakran utalnak Vergiliusra. Zrinyi beszéde katonáihoz (*Zrinyiász*, IV: 15–7.) és búcsuztató beszéde a holtak fölött a szentegyház előtt (*Zr.* IV: 32–4) tagadhatatlanul függ Godofrédnak Dudo fölött mondott beszédétől (*Gerus.* III: 68–70.), de két hely is mutatja, hogy Zrinyinek az *Aeneis* is eszébe forgott, t. i. «Mert ez lesz náluk *utolsó ajándékunk*». V. ö. *Aen.* XI: 25: «*decorate supremis muneribus.*»

Mi édes hazánkért elfogyott éltetek,

Minket dicsőített ti vitéz véretek (Zr. IV: 32);

V. ö. *Aen.* XI: 24: «*egregias animas, quae sanguine nobis hanc patriam peperere suo...*»

¹ *A Zrinyiász* IK. 1894.

² *Zr.* III: 59. s k. s. — *Aen.* X: 435, 791.

Zrinyi beszéde a holt Farkasics fölött (*Zr.* VII: 38. s k. s.) több pontjában Tassóra emlékeztet (*Gerus.* III: 68—70), de nem kevésbé Vergiliusra (*Aen.* XII: 150 s k. s.); fiától való búcsuja pedig (IV 36. és V: 80—4) egészen Vergiliust visszahangozza (*Aen.* XII: 435): «Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem, Fortunam ex aliis...» E szavak: «sokat járnod s fáradnod, veritékezned», alighanem horatiusi reminiscencia. (Hor. *Ep.* 2, 3, 413. «multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit.») Gondolhatunk Hektorra és Astyanaxra is, (*Ilias* VI: 474), Sophokles *Aias*ára is e szavaknál:

Tanulj tülem jószágos cselekedetet,
Mástól pedig szerencsét s annak gyümölcsét.

V. ö. Sophokles, *Aias* 550—1.:

Oh légy szerencsésebb apádnál, gyermekem,
Másként hozzá hasonló — s nem leszel silány.

Erre György kéri atyját, hogy vele harcolhasson (*Zr.* V: 86—90) és atyja ismét lebeszéli (V: 91—96), épen úgy, mint ahogy Latinus tartóztatja a harctól a küzdeni vágyó Turnust. Kivált ezek a szavak:

Oh nagyszívű gyermek, teli bölcsességgel!
Mennyire bővölködöl te keménységgel,
Annyira tüzedet illik oltanom el,

ezeknek másai:

O praestans animi iuvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me impersius aequumst
Consulere atque omnis metuentem expenderu casus.

Zrinyi szavai az elejtett Mehmet fölött:

De ne félj, meg nem halsz nagy dicséret nélkül,
Mert lá megölettél Zrini kezétül (III. 85)

Arany szerint is Aeneas szavait visszahangozzák a megölt Lausushoz:

Hoc tamen infelix miseram solabere mortem,
Aeneae magni dextra cadis. (*Aen.* X: 529)

Viszont «Mehmet rövid biztató szavai seregéhez (III: 56—7) kétségkívül Turnus beszédét (*Aen.* X. 279) hangozzák vissza» — mondja Arany. A beteg Farkasics szomorú fel-sóhajtsa (VII: 30) Aeneas sóhaját (*Aen.* I: 100) visszahangozza.

Rusztán és Petraf beszéde (*Zr.* VIII: 30—44. és 46—55) az Aladin tanácsában békét javasló Orcanónak (*Gerus.* X: 40) és a Latinus király tanácsában békére intő Drancesnek

beszédével (*Aen.* XI:337) vethető egybe. Itt is találkozunk szó szerinti vergiliusi mondással:

Ki világot megbirta okos erővel,
Nincs szűki tanácsra ily, mint én, vezérnél (Zr. VIII: 31.)

Rem nulli obscuram, nostrae nec voris egentem,
Consulis, o bone rex. (*Aen.* XI: 343.)

Szolimán második tanácsában (*Zr.* XIII: 40—8) Zrinyi még hívebben követi Latinus tanácskozásának menetét (*Aen.* XI: 334 s k. s.): Drances beszéde Alinak, Turnusé Delimánnak ajkára van adva (*Zr.* XIII: 49—55. *Aen.* XI: 376 s k. s.) — Szolimán úgy beszél Delimánhoz (VIII: 90—3.), mint Latinus Turnushoz (*Aen.* XII 19—45.), s Delimán válasza megfelel Turnusénak (u. o. 48—53.)

Előfordul az is, hogy Zrinyi Tassót fordítja. Szolimán beszéde (*Zr.* I: 47—48.) Godofrédét követi (*Gerus.* IX: 12.) Arany szerint «kelléténél szorosabban», de mentséget talál rá abban, hogy Zrinyi az elcsépelet «farò fiumi di sangue» — helyett ezt mondja: «Megfestem lovamat keresztény vértóban.»

A beszédek nemcsak a jellemeiktől függnék, hanem a helyzetektől és jelenetekről, melyek szintén igen fontos ismertető jelei a hasonlóságnak. Zrinyi meglehetősen számú helyzetet és jelenetet vett át elődeitől, de kiváló alakító erejével mindenkor szervesen bele tudta őket illeszteni műve cselekvényébe és szerkezetébe. Ezeknek a helyzeteknek egy része szinte hozzátartozik a hagyományos epikus közvagyománynak, mivel jóformán elmaradhatatlan mozzanatai a harcok előkészítésének, menetének és befejezésének. Zrinyinél keresztények és mohammedánok harcairól lévén szó, természetesen, hogy a rajzolt helyzetek jelentős része tassói eredetűnek bizonyul. A tatár Delimán hét és fél versszakra terjedő beszédében (*Zr.* VIII: 81—88.) kéri Aladint, engedje meg, hogy hatodmagával Zrinyit és öt társát bajra hívja. Épigy Argant (*Gerus* VI: 3—8.) hat stanzán keresztül kéri a királyt, hogy általános harc helyett párbajjal engedje kivívni a döntő sikert. Érveik ugyanazok. Maga Tasso az *Aeneis*-nek azt a helyét utánozta, ahol Turnus Latinusnál a harcot sürgeti (*Aen.* XII: 11—17. és 48—53.), s Latinus a heves ifjút le iparkodik beszélni (*Aen.* XII: 19—45.). Hogy Zrinyi e közös forrást szintén szem előtt tartotta, kitűnik abból, hogy szorosabban csak a jelenet első felében követi Tassót, azután Vergiliushoz pártol. — Amirassen frigszegésének indítékára (*Zr.* XI: 76—78.) Tasso hatott, kinél Belzebub, Clorinda alakjában, ráveszi Oradint, nyilazza le Rajmondót s mentse ki Argantét a veszedelemből (*Gerus.* VII: 99—102.). A helyzet és motívuma már Homerosnál megvan Pandaros frigszegésében (*Ilias* IV. ének); az *Aeneis*-ben pedig Juturna ingerli a rutulu-

sokat a szerződés megszegésére — meg is történik Aeneas megsebesítésével (*Aen.* XII: 229. s. k. s. 319.). — Deli Vid és Demirhám többrendbeli viadalának Tassónál találjuk meg a forrását. — Olajbég megadása is tassói (*Zr.* III: 109—115.: *Gerus.* XX: 140—1.), de ugyanott Olajbégnak a kösziklához hasonlítása már vergiliusi kép (*Aen.* X: 693.), megvan az Iliasban (*Il.* XV: 618.). Mikor Demirhám bosszút fogad Hamvivánért (*Zr.* VII: 4—5.), több mozzanat Tassóra emlékeztet, kinél Argant esküszik bosszút Clorindáért (*Gerus.* XII: 104.), de egyúttal Vergiliusra is, mikor Aeneas Pallas halálán kesereg s érte bosszút esküszik. (*Aen.* XI: 42—58.) — Halul és Demirhám követsége (*Zr.* VI: 1—51.) Tasso Argantéja és Aleséje követ-ségének visszhangja, de Zrinyi azért egyrészt szabadon bánik mintájával, másrészt módját ejti, hogy Argant jellemzésébe mezentiusi vonásokat (istentagadást) vegyítsen (V. ö. *Aen.* VII: 698, X: 880.). — A foglyul esett Olajbég úgy ígér váltságot Zrinyinek (*Zr.* IV: 48.), mint Altamór Godófrédnek (*Gerus.* XX: 141—2.), de Vergiliusnál is megvan a minta Magusban (*Aen.* X: 524—9.), sőt már Homerosban is (*Il.* VI: 46.). — Szintígy Aeneasnak a vár alá érkezését (*Aen.* X. 262. s. k. s.) jellemző vonásaiban Tasso is átveszi, a keresztieseknek Jeruzsálem alá érkezettét rajzolva (*Gerus.* XX: 2), Zrinyi is (*Zr.* IV: 30.).

A csatajelenetekben Zrinyi általában többnyire klasszikus mintaképei után indul, Arany szerint: «épen csatarajzai nyujtanak legtöbb reminiscentiát elődeire... azonban itt sem vak utánzással van dolgunk». Vergilius hatása tükröződik a következőkben. A siklósi csel (*Zr.* III: 50. s. k. s.) Turnus lesére emlékeztet (*Aen.* XI: 522.), «bár a kivitel merőben különbözik». Deli Vid fegyveresen az Almásba ugrik (*Zr.* VI: 113.), mint Turnus a Tiberisbe (*Aen.* IX: 815.). Vergilius hatására mutatnak továbbá: a vezérek bátorító vagy korholó szavai (*Zr.* III: 56. Mehmet, *Aen.* X: 279. Turnus. *Zr.* X: 176—8. *Aen.* XII: 229.); a győztes gúnyos vagy kemény szavai haldokló ellenfeléhez (*Zr.* VI: 91., III: 100. *Aen.* XII: 360., X: 743., II: 535.), a kegyelemkérés (*Zr.* III: 95—6. és *Aen.* X: 729.), a megfutamodás (*Zr.* VI: 85. *Aen.* XII: 728—746.), a futók megállításai (*Zr.* III: 72—3. *Aen.* IX: 781—8. és X: 369—377. v. ö. *Ger.* IX: 47.), a halottra rátaposás (*Zr.* VIII. Deli Vid Hamvivánra; *Aen.* X: 495. Turnus Pallasra; *Aen.* X: 736. Mezentius Orodésre.), a fal mögött harcolás szégyene (*Zr.* II: 7. *Aen.* IX: 44, IX: 598. V. ö. *Gerus.* VI: 3.), az imádságnak rögtöni meghallgatása (*Zr.* II: 78. *Aen.* IV: 220., V: 693.).

Az epopoea nagyszerűségének egyik fő eszköze, a csodás elem — csodás személyek és jelenetek — igen fontos az összehasonlítás szempontjából is. Természetes, hogy a csodás elemnek az a része, mely a keresztény gondolkodással összefügg, Tassóval lesz rokon, így az angyal küldetése (*Zr.* I: 7—28.) s általában

angyalok és ördögök szerepeltetése. Így a XV. énekben Zrinyi az Istent égi trónusában tassói vonásokkal festi (XV: 18—20.) s az egész égi jelenet sok megegyezést mutat a Tassóéval (IX: 55—58. és XV: 46—48. *Gerus.* IX: 63—65.). De már «Alektó működése (Zr. I, 28—84.) körvonalalaiban az Aeneis jól ismert helyéből (*Aen.* VIII: 286—340. V. ö. *Aen.* VII: 346.) van kölcsönözve» (Arany). Már pedig éppen Alektó működése indítja meg a cselekményt. Alektó Tassónál is szerepel, kétszer is, de Vergilius nyomán várható leírása elmarad; ellenben Zrinyi a fúria működését egészen Vergilius színeibe öltözteti. — Mikor Deli Vidnek álmában megjelenik a holt Radivoj árnya (Zr. IX. 85—95.), a költő elsősorban az Aeneasnak megjelenő Hektorra gondolt (*Aen.* II: 69. s k. s. V. ö. II: 776. s k. s., ahol Creusa árnya jelenik meg Aeneasnak), bár az *Aeneis*nek e helyeit Tasso is utánozza (*Gerus.* XIV: 5—19., ahol Hugo jelenik meg Godofrédnak). — Isten angyala elfordítja Mehmet csapását Zrinyiről (Zr. III: 83.), valamint Delimán lándzsáját is (Zr. XV: 86.), mint Juno Pandarus lándzsáját Turnusról (*Aen.* IX: 745—6.). Tassónál némileg hasonló: *Gerus.* VII: 79—80. — A csodás «átöltözések» szintén az epikus közvagyonhoz tartoznak, hiszen már Homerosnál gyakori, hogy valaki másnak, kivált istennek, az alakját ölti magára. Ilyen az is, hogy Amirassen lova széltől fogantatott; ehhez hasonlót az *Ilias* említ, s ez Ariostónál, valamint Vörösmartynál is előfordul.

A csodás elemhez tartoznak a *jóslatok* — az epikus jóslatnak azonban csak úgy van értelme, ha beválik. Kadileser madárjóslata (Zr. IV: 67—76.) mása annak, mikor Zuturna hasonló jóslattal izgatja az italusokat (*Aen.* XII: 244—256.) — Homerosztól ered, hogy az elejtett haldokló megjósolja ellenfelének a sorsát (*Ilias*, XXII: 355., XVI: 853.). Ilyen az *Aeneis*ben, mikor Orodes megjósolja Mezentius halálát (*Aen.* X: 739—741. Így Zr. III: 48—9.). Tasso elég szorosán követi Vergilius nyomát (*Gerus.* IX: 80.). Zrinyi mindkettőt szem előtt tartva mondatja Ibrahimmal Csereinek az erős, szarkasztikus szavakat (Zr. III: 98—100.), melyekben az *Aeneis* más helyei is visszhangzanak, így kivált *Aen.* II: 548—550. Hogy Cserei jóslata az egész eposzban nem teljesül, azt jogosan rója meg Arany.

Még jelentősebbek az *epizódok*, mint az eposz keretébe illesztett, többé-kevésbé önálló képek, az eposznak Homeros óta legvonzóbb ékességei. Szinte döntő bizonyíték Vergilius erős „auctorság”-a mellett, hogy — amint már Arany megállapítja — magából az *Aeneis* IX. énekéből négy feltűnőbb epizódot vett át Zrinyi, t. i. Nisus és Euryalusét, Lycus és Helenorét, Pandaros és Bitiasét meg Turnus bennrekedését. Ilyen terjedelemben Tassónak egy éneke sem játszik szerepét Zrinyi kompozíciójában. Bár Nisus és Euryalus esetéhez hasonló Tassónál is van (Clorinda és Argante a XII. énekben, mely

azonban csak egy darabig követi Vergiliust), Zrinyi Radivoj és Juranics epizódja nyomról-nyomra követi Vergilius előadását végig a szép epiphonémaig:

Oh áldott, oh boldog, oh erős vitézek!
Ha mit az én magyar verseim tehetnek,
Soha ti dicséretre méltó híretek
Meg nem hal, míg folynak alá sebes vizek.

Míg az nap meg nem áll, míg a magyar nemzet
Karddal oltamazza a keresztény hitet,
Élni fog nevetek... (Zr. IX: 77—79.)

Vergilius (*Aen.* IX: 466—449.):

Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
Accolet imperiumque pater Romanus habebit.

Tudjuk különben, hogy ennek az epizódnak Homeros a forrása (*Ilias* X. ének, Odysseus és Diomedes éji kalandja Dolonnal), de a lelki tartalmat Vergilius tette belé, s ebben lelkes követője Zrinyi — előadása mégis tele van magyar színezettel, érzéssel és önálló, apró motívumokkal.

Lycus és Helenor epizódját (*Aen.* IX: 530—567.), kik a leomló torony alól (v. ö. *Aen.* II: 460.) menekülve, vesztükbe rohannak, «nyomon követi» (Arany) Zrinyi (*Zr.* X: 66—73.) Szvilojevics és Klizurics esetének rajzával. — Pandarus és Bitias testvérek epizódját (*Aen.* IX: 672—754.), akik a kaput kinyitván, Turnust beeresztik a várba, Badankovics és Hervoics epizódja utánozza (*Zr.* X: 74—81), akik Delimánt eresztik be a várba, s kezétől mind a ketten elesnek. Így folytatólag Delimán bennrekedése megfelel Turnus bennrekedésének (*Aen.* IX: 728—818.).

Rézmán és Mehmet epizódjához (*Zr.* III: 77—85.) «a fővadások Lausus és Mezentius kalandjából (*Aen.* X: 449, 760—908.) kölcsönözték» (Arany). Arany itt egyúttal jellemzi Zrinyi önállóságát is az eljárásban és jellemzésben. — Cserei Pálnak Ibrahim által való megölése (*Zr.* III: 92—100.), «világosan az *Aeneis* különböző helyeiből van összerakva» (Arany), nev. ezekből: *Aen.* X: 524, 738. XII: 948. A motívum különben homerosi (*Il.* VI: 46.), de Tassónál is van hasonló (*Gerus.* XX: 141—2.).

Hogy Zrinyi költői dikciója, gyakori ereje mellett, jóval elmarad mintaképeie mögött, az ismeretes. Ami azoknak első volt, neki utolsó volt. De figyelmet érdemelnek kiváltképp hasonlatai, melyekhez elég gyakran folyamodik, mint az olvasó képzeletére ható eszközökhöz. Azért is fontosak, mert a költő képzet- és képzeletvilágára nézve különösen tájékoztatók. Több

hasonlat közös mind a három költőnél, de gyakran találkozunk közvetlenül Vergiliusból kölcsönzöttekkel. Így az állatvilágból *tertium comparationis*ként mindkettejüknél szerepel az *oroszlán*, a *vadkan*, az ólálkodó *farkas*, a *tigris*, a *bika*, a *saskeselyű*, a *mérges sárkány*, a *hangya*, az illető helyeknek tudatos utánzásával kapcsolatban. A növényvilágból a kivágott *tölgy*, a kidülő *liliomszál* (Zr. IX:73. Juranicsról; *Aen.* IX:435 Euryalusról), az égő *erdő*. Általában a természetből a *tűz*, a *vízár*, a *jégeső*, a *szél*, a *porfelhő*. Szereti Zrinyi, valamint Tasso is a *küszkláról* vett hasonlatot. (Zr. II:49. III:77, III, VI:103. V. ö. *Aen.* XII:684, IX:693. *Gerus.* XVIII:82, IX:31.)

Jellemzők a *leírások* is, melyekhez a már említett mozgalmas csataképek is hozzátartoznak. Így Szolimán érkező hadának leírását (Zr. VII:13–16.) össze lehet vetni Tassóval (*Gerus.* III:9.), de még inkább Vergiliusszal (*Aen.* IX:36.) Ismeretes a *hír* leírása (Zr. IV:52–54., v. ö. *Aen.* IV:173 és IX:473.), melynek régi példáit Homeros, Hesiodos, majd Ovidius (*Met.* XII:39.), újabb példáját a *Henriade* szolgáltatta (VIII:480 s. k. s.) De Zrinyi Famája «ezer trombitával hirdet»: Csataképet több egymásnak megfelelőt idézhetnék. A csatater leírása (Zr. III:69–70.) szintén vergiliusi (*Aen.* XI:631–5.). Zrinyi megtanulta Homerostól, hogy leírásainak mozzanatait időbeli egymásutánba sorakoztassa.

Zrinyinek sententiosus helyei is többször vergiliusi remniscenciák, így a jövő bizonytalanságáról, a szerencse forgandóságáról (Zr. IV:1. 2. *Aen.* X:501–2.), valamint jól ismert mondása (Zr. III:90.):

Egy reménysége van meggyőzötteknek,
Hogy semmi győzödelmet ne remélnjenek...

visszhangja Vergilius e híres sorának: «Una salus victis nullam sperare salutem». (*Aen.* II:354.)

Exclamatiók, interrogatiók, hyperbolék és más szónokias diszek is gyakran utalnak vergiliusi helyekre, nem kevésbé, mint tassóiakra. Annak az erős hyperbolének említésekor, mikor Mehmet fia halálán feldühödve azt mondja Zrinyinek: «Elevenen megrágom kemény szüvedet» (Zr. III:84.) Arany az *Eddára* hivatkozik, de még inkább hivatkozhatunk az *Iliasra*, ahol Hekabe kész volna Achillesnek, fia gyilkosának a máját nyersen megenni. (*Ilias* XXIV:212.)

A szónoki adynatonra is több példát idézhetnénk, arra, hogy a költő képtelennek tartja magát valami nagy dolgot méltóan elmondani. (Zr. III:69. és *Aen.* XII:500.)

Zrinyi, láttuk, Tassóval egyaránt merített a közös epikus forrásból, Homerosból, s még inkább Vergiliusból, de amit átvett, azt gyakran saját tetszése és célja szerint használta fel: átalakította a vele sok tekintetben rokon érületű Vergi-

liusnak epikai technikáját és költői eljárását. Hogy Tassóból is sokat merített, az kétségtelen. De mikor olyat vett át Tassótól, amit Tasso is Vergiliustól kapott: mivel nagyon jól ismerte az antik mintát, annak egyes vonásaival még kiegészítette a maga kölcsönzését. Pusztán Tassóból csak akkor merített, ha a keresztény felfogás vagy a Tassóban nagyobb mértékű, modernebb romantikus színezet kívánta, amire — bár kisebb mértékben — ő is törekedett. Tasso mellett, mondhatni, sehol sem feledkezett meg a közös inspiratorról, a Tassónál mélyebb kedélyű, komolyabb és méltóságosabb Vergiliusról.

Zrinyi hatása alatt írta és adta ki (1653) 13 énekből álló *Magyar Marsát* azaz *Mohácsi Veszedelmét* a huszonöt éves Br. LISZTI LÁSZLÓ. Költeménye, mely inkább száraz históriás ének, mint eposz, Brodarics István váci püspök latin históriájának bő lére eresztett versekbe foglalása, alkotó erő és alkotó tehetség nélkül.¹ Vergiliust 16-szor, Ovidiust 20-szor idézi és jól ismeri őket, de sem tőlük, sem Zrinyitől nem tanult egyebet külsőségeknél.

CSENGERY JÁNOS.

¹ Pintér Jenő: *Latius L. Moh. vesz.-nek forrásai*. IK. 1906: 152, s k. l. 280. s k. l.